

LİVAR VE MARAND OVASI

Urmiye Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Marand Ovası'nın 19 kilometre kuzeybatısında bulunan Livar'da, ovanın kuzey kenarındaki sarp bir kayalık üzerinde güçlü bir Urartu kalesinin duvar kalıntıları ve terasları yer alır. Bu konumuyla Livar hâkimiyeti altında bulunan Marand Ovası'ndaki önemli bir Urartu merkezi olarak karşımıza çıkar. Bu yerleşmenin kalıntıları ise kalenin bulunduğu tepenin çevresine saçılmış durumdadır.

Yoğun bir yangın tabakasının yarattığı tahribatin yanı sıra sonraki yüzyıllarda sonu gelmeyen kaçak kazılar ve define avcılığının mimari kalıntılara oldukça ciddi zararlar vermiş olmasından dolayı kalede gezerken sadece birkaç parça sur duvarı ve köşe çıkıntılarını görebiliyoruz. Elbette duvarlar yok olmuş olsa da, kayalık zemine açılan temel yataklarından kalenin planı hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

Tepe üzerinde bir plato/düzlük etrafında farklı bir tahkimat kuşağının hemen hemen dikdörtgen formu olan duvarları gruplanıyor. Güneye doğru bir bayır sırtı üzerinde masif inşa edilmiş, duvarları sitadelin güneybatısında yoğunlaşan bir teras çıkma yapıyor.

Qalatgah, Bastam ve Verachram gibi Livar da çok iyi tahkim edilmiş sitadeli ve güçlü sur yapısıyla tarım

alanlarına doğru uzanan bir dağ üzerinde inşa edilmiştir. Livar, Bastam ve Verachram'dan daha küçük olmasına rağmen daha geniş bir ovada yer alır. Bu ovadan ele geçen veya bilinen herhangi bir yazıt yoktur; fakat Livar, Urartu işçiliğinin oluşturduğu büyük bir kaledir ve ovadaki birkaç tepeden Urartu karakteristiğini yansıtan çanak-çömlek ele geçmiştir.

Livar'da yürütülen yüzey araştırmalarının ardından, Assur kralı II. Sargon'un 8. seferinin Urmiye Gölü'nün kuzeyindeki olası coğrafi seyriyle, Marand Ovası'ndaki bu yerleşme ve güçlü Urartu Kalesinin varlığı arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Büyük bir kil tablet üzerine yazılmış olan ve II. Sargon'un sekizinci sefer güzergâhının ayrıntılarını vermesiyle diğer Assur yazıtlarından ayrılan metinde, çok sayıda kentlerden, kalelerden, isimlerden, coğrafi özelliklerden bahse-

den çeşitli tanımlamalar yer alır. Bu mektupta, güçlü bir kent olarak tanımlanan Ulhu'dan Sangibutuda yer alan kentlerden biri olarak söz edilir ve ayrıntılı anlamlara yer verilir;

“Kişpal Dağı eteğinde bir kale olan Ulhu kenti... insanları balık gibi... içmediler... açlıklarını gideremediler... Kralları Rusa kalbinin sesini dinleyerek... suların kaynağını gösterdi. Bu akarsuları toplamak için bir kanal kazdı ve Fırat gibi bolluk getirdi. Onun yatağından çıkan sayısız kanal yaptı ve meyve bahçelerini suladı... Boş arazide... bol meyve ve üzüm üretti. Son derece yüksek çınar ağaçları... sarayının zenginliklerinin... orman gibi gölgelerini ovanın üzerine düşürdü ve işlenmemiş arazilerinde... tanrı gibi bölgenin halkına yüksek sesle mutlu şarkılar söyledi...”

“Güçlü yerleri Ulhu'yu ve kaleleri Sardurihurda'yı geceleyin terk ederek dağların yamaçlarına kaçtılar. Kalbimdeki öfkeyle eyaleti bir uçtan diğer uca fırtına gibi kasıp kavurdum... Rusa'nın tahıl ambarı olan Ulhu'ya zaferle girdim... Ağzına kadar dolu depo odalarını açtım ve ordumu sınırsız miktardaki tahılı yemesi için serbest bıraktım. Şarap depolarına girdim ve Assur askerleri tulumlar içindeki güzel şarabı nehir gibi içtiler...”

Sitadelden
Marand Ovası

Ulhu'nun ayrıntılı tanımlaması yapılan metinden, sulama kanalları ile desteklenmiş bağ ve bahçelerin varlığının yanı sıra buranın çok önemli bir tahıl deposu konumunda olduğunu da anlayabiliyoruz.

II. Sargon'un büyük ihtimalle Subi eyaleti olarak değerlendirilen Tebriz bölgesinden günümüzdeki yolların geçtiği Sufiyan geçidi üzerinden Marand vadisine ve Ulhu'ya sefer yaptığı önerilmiştir. Livar'ın keşfiyle birlikte Marand Ovası'nda bir güzergâhın olabileceği belirtilmektedir. Bu civarda II. Sargon tarafından tanımlanan ve tahrip edilen bir Urartu kenti ve kalesi olan Ulhu'nun bulunabileceği, ancak Livar kalıntıları içinde Ulhu'nun gizlenip gizlenmediği sorusunun ise yalnızca Livar'daki kazılarla yanıtlanabileceği belirtilirken, bir başka tezde Marand ovasındaki Livar'ın Uşqaja' ile tanımlanabileceği şeklindedir.

Livar'ın konumuna baktığımızda Marand ovasının tarımsal ürünlerinin toplandığı ve üretimin örgütlendiği bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır ancak özel bir isimle adlandırılabilir nitelikte bir dağ kenarında olmadığını görüyoruz. Ayrıca Sargon'un seferinin bu kadar kuzeye çıkabilmesi, hemen sefer öncesinde I. Rusa'yı yenen Kimmer güçlerinin yayılım alanlarının bilinmesi ile de bağlantılıdır. Keza Sargon casuslarından aldığı Urartu yenilgisi haberleri ve ele geçirilen komutanların sayısı üzerine iyice emindikten sonra bu fırsatı değerlendirmiş ve harekete geçmiştir. Her durumda Sargon elbette Kimmerlerle ilgili olası bir tehlikeyi de düşünmüş olmalıdır ve bu

tehlike onun sefer güzergâhını da etkilemiş olmalıdır. Marand ovasının dışında Ulhu'nun Urmiye Gölü'nün kuzeybatısında bulunan Salmas ovasında yer alan Haftavan Tepe ile de eşleştirilebileceği öne sürülmüştür. Seferin Urmiye Gölü'nün çevresini kapsadığı ve bu çevre ayrıntılı olarak tartışılırken yine II. Sargon'un Urmiye Gölü'nün güney ve batı kıyıları boyunca ve Assur'a dönmeden önce bu civardaki alanlar üzerine seferini sürdürdüğü, özellikle Urmiye Gölü'nün batı kıyıları boyunca ilerlediği varsayılarak Ulhu'nun Godar çayı vadisinde Urmiye Gölü'nün güneybatısında bulunan Qalatgah'la eşleştirildiğini görüyoruz. II. Sargon'un sekizinci seferiyle ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacılar kendi olası varsayımlarına dayanarak bu metinde anlatılan kent ve kaleleri çeşitli bölgelere yerleştirmişlerdir. Ancak elbette bu yerleşimlerle ilgili gelecekte Urmiye Gölü çevresinde ve özellikle Qalatgah, Kale İsmail Ağa ve gölün kuzeydoğusunda kalan Livar'da yapılacak kazılar konuyla ilgili bilgi dağarcığımızı genişletecektir.

Marand Ovası'nın tarımsal potansiyeline baktığımızda yakın zamanlara kadar Khoy, Salmas veya Qara Ziyaeddin Ovalarından daha az işlendiği, ovanın batı kısmının çok tuzlu olduğu bu vesileyle çoraklaştığı için tarımsal faaliyetlere uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Tuzlanma yakın zamanlarda oluşmuş bir durum ise bu alanın tarımsal üretiminin Urartu döneminde oldukça büyük olabileceği belirtilmektedir.

Marand Ovası Kuzeybatı İrandaki geniş ovalardan biri olmasına karşın epeyce verimsiz ve çoraktır. Ova-

nın hayvanların otlatılması için daha uygun olduğu ve günümüzde sulama sistemlerinin ovanın kıyıları boyunca yayıldığı gözlemlenebilir.

Çeşitli seyyahların değişik dönemlerdeki Marand'la ilgili anlatılarına baktığımızda ovanın genel durumu hakkında bir fikir edinebilmekteyiz. MS 11. yüzyıl seyyahlarından, İsmaili daisi İranlı Nasır Hüsrev'in 1046 sonbaharında kervan kafileleri ile birlikte Tebriz, Marand ve Khoy'dan geçerek Van'a ulaşması Marand ovasının doğu-batı arasında bir kervan yolu olarak işlediğini de belgelemektedir. Arap seyyah Belazuri ise Marand'ı anlatırken etrafının surlarla çevrili küçük bir köy olduğunu vurgular. Tavernier'in 1632 yılından itibaren başlayan İran seyahatlerinden birinde eski bir kervan yolu olan Tokat, Erzurum ve Tebriz'den geçerek İsfahan'a ulaşmak için bu güzergâhta ilerlerken Marand ovasından geçer ve ovanın, Fransa'nın Bordeaux fundalıklarına benzeyen kesintisiz çalılıklardan oluştuğundan bahseder, ayrıca çalılıkların bu yörede kervanlar için yetiştirilen ve yolun deve ihtiyacını karşılayan çok sayıda develer için besin kaynağı olduğunu bildirir.

Her ne kadar ovanın batı kısmı hariç çevresi dağlarla kuşatılmış olsa da buradan çok sayıda yol geçmektedir. Bugün çok önemli bir anayol Maku yakınlarında Türkiye sınırından ilerleyerek Khoy ve Qareh Ziyaeddin ovalarından geçer ve Tebriz'e doğru devam eder. Geçmişten günümüze çok önemli diğer bir yolda Erivan'a doğru devam eder, Marand'dan kuzeye doğru Jolfâ'ya ilerleyen bu yol daha sonra Aras'ın sol kıyısı

boyunca kuzey doğuya döner. Bu yolların her ikisi de Marand'da birleşerek 1.850 metre yüksekliğindeki bir geçişle doğuya Tebriz'e doğru devam ederler.

Marand ovasına, verimliliğine, toprak yapısına ve sulama potansiyeline baktığımızda özellikle Urmiye Gölü'nün kuzeydoğusundan başlayarak gölün doğu kıyıları boyunca arazi yapısının giderek çoraklaştığı ve buna bağlı olarak verimsizleştiği gözlenebilir. Ekilebilir arazilerin sınırı ve var olanın ise verimsizliği düşünüldüğünde buna bağlı olarak özellikle gölün doğu kıyıları boyunca yerleşimlerin neden bulunmadığı sorusu belki de cevap bulabilir ki II. Sargon'un metinlerinde geçen kentlerin varlığıyla gölün doğusunda karşılaşmıyoruz. Marand ovasının çorak topraklarının tarımsal üretimden ziyade hayvancılık ve mera faaliyetleri için daha önemli olduğu düşünülebilir. Çeşitli dönemleri içeren seyyahların anlatıları da bu konuda fikir vermektedir. Khoy ovasının verimliliği ve sayıca fazlalaşan kalelerinin varlığıyla Marand ovasının verimliliği/verimsizliği ve kale sayısı karşılaştırıldığında Marand ovası daha büyük olmasına rağmen sadece bir tane önemli merkez olan Livar'ı barındırmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde tarımsal üretim kapasitesinin doğrudan yerleşim durumunu da belirlediği ve Livar'ın varlığının ise bu ovardan güneydoğuya Tebriz'e ve daha doğuya geçişte bir merkez olmasının yanı sıra ovanın üretiminin örgütlenmesi ve denetlenmesi içinde önemli ve belki de yeterli olabileceği düşünülebilir. ■

Sitadelin
güneybatı
ucundaki
duvar temel
yatakları

